

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Krisis

N°59 juni 1995

UTOPIEËN

Zo stemt Gerard de Vries aan het einde van zijn bespreking van Austers *Leviathan* in met Calvino's uitspraak "Ieder leven is een encyclopedie, een reeks stijlen en alles kan voortdurend verplaatst en herordend worden op elke voorstelbare wijze." Veel politiek houvast biedt zo'n conclusie de lezer als burger niet. De literatuur is hier eerder een fragmentatiebom dan een bron van gedeelde normen. Van Tongeren waarschuwt in zijn bijdrage juist voor het ondergaan van de spanning tussen verschillende waarheden (of waarheidsprenties) in de verscheidenheid, doordat we alles wat we lezen verzamelen in een bibliotheek van vele mogelijkheden. Op de vraag hoe een pleidooi voor spanningsvolle verscheidenheid zich verhoudt tot een verlangen naar gedeelde 'normen', gaat ook van Tongeren niet in. Het valt te verwachten dat de maatschappelijke moraal die zo'n spanningsvolle verscheidenheid mogelijk moet maken, uiteindelijk toch weer een liberale moraal zal zijn. Boenink legt het centrale probleem dat zich hier aandient scherp bloot als ze aan het slot van haar voorbeeldige kritische bespreking van Nussbaums claims opmerkt dat "een gemeenschapsstichtende functie van literatuur veronderstelt dat de kloof moet worden overbrugd tussen het individuele leesproces en collectief gedeelde opvattingen, die vervolgens een rol zouden kunnen spelen in het collectieve handelen". Wesseling ten slotte geeft in haar bijdrage over de Holocaust-literatuur impliciet de grenzen aan van De Vries' post-modernistische opvatting over literatuur. Schrijven over de Holocaust is een hachelijke zaak, waarbij het onderwerp zelf scherpe grenzen stelt aan de veelheid van stijlen en zelfs de morele vraag wie gerechtigd is om erover te schrijven aan de orde dient te worden gesteld.

Kortom, voor een echte dialoog over de literatuur, meer speciaal de roman, als bron van collectieve ethiek is deze bundel een uitstekende opmaat. Vooral nog is er echter maar één groep van lezers die erin geslaagd is om hun burgerschap op basis van een literair werk gestalte te geven en dat zijn de gereformeerden met de Bijbel. Maar die groep zal voor weinig liefhebbers van moderne literatuur een voorbeeld vormen.

Voorname namen

Ingmar Westerman

Recensie van: Willem Melching en Wyger Velema (red.), Main Trends in Cultural History. Ten Essays. Rodopi, Amsterdam en Atlanta 1994, 260 p.

Onder het motto 'de voornaamste stromingen in cultuurgeschiedenis' werd in Amsterdam in 1991 een conferentie georganiseerd. Een aantal van de daar gepresenteerde opstellen is verschenen in een boek onder dezelfde titel. De gedachte achter conferentie en boek, aldus de redacteurs, is het bijeenbrengen van enkele zeer gerenommeerde historici om te zien welke thema's en benaderingen voor hen zoal van belang zijn. Deze aanpak is prestigieus, niet programmatisch: vermaarde academici worden opgevoerd zonder dat deze zijn gevraagd de belangrijkste bewegingen in hun vakgebied in kaart te brengen.

Welke zijn nu de voornaamste stromingen in de cultuurgeschiedenis volgens deze auteurs? Zoals gezegd geeft geen van hen rechtstreeks antwoord op deze vraag. Maar, stellen Melching en Velema in een korte inleiding, alles tezamen genomen worden enkele patronen

zichtbaar. Ten eerste is het duidelijk dat de meeste bijdragen aandacht voor politieke cultuur gemeen hebben. Tot politieke cultuur rekent men zaken als rechtvaardiging en betekenisgeving, mentaliteit en identiteit, ideologie en opinie, voorstelling en verbeelding. Ten tweede blijkt dat in deze aandacht voor politieke cultuur zelf sprake is van een voornaamste stroming, te weten de studie van politieke taal. Niet minder dan vijf van de tien opstellen hebben politieke taal als onderwerp.

Wat betekent deze aandacht voor politieke cultuur en politieke taal? Deze vraag wordt in *Main Trends in Cultural History* niet eens gesteld, maar met enige voorkennis is zij wel te beantwoorden aan de hand van de vijf belangwekkendste bijdragen.

Politiek-culturele analyse kan een aanvulling betekenen op traditionele politieke geschiedschrijving, zoals blijkt uit de bijdrage van Lynn Hunt. Zij betoogt dat het republikeinse ideaal van de Franse Revolutie als een maatschappelijke herschikking naar het beeld van Freuds 'broederlijke overeenkomst' kan worden begrepen. De revolutionaire broederschap gaf volgens Hunt de politieke omwenteling gestalte door de koning voor te stellen als vermoorde vader en een 'publieke' vrouw als Marie-Antoinette als taboe. Hunt contrasteert de betrekkelijk milde spot gericht op Lodewijk ('boeman') met de stroom van giftige hoon die over de koningin werd uitgestort ('onrein insect,' 'incestueuze koningin der hoeren'), en constateert dat vrouwen zo te verstaan werd gegeven dat zij de publieke zaak slechts als echtgenoten en moeders konden dienen.

De studie van politieke cultuur kan ook leiden tot een bijdrage aan een debat dat eerder vooral in sociaal-economische termen werd gevoerd. Dit is het geval in Linda Colleys zeer leesbare opstel over de

verandering van het imago van de Britse aristocratie in de decennia rond 1800. Het debat waaraan zij deelneemt betreft de aard van de *ruling class* aan het begin van de moderne tijd. Colley laat zien dat de adel, die alom parasitair gedrag werd verweten, zich manifesteerde als patriotistisch, krijgshaftig en bovenal leidend deel van de Britse samenleving, onder meer door het verwerven en tentoonstellen van cultureel erfgoed. De Britse aristocratie, zo blijkt, zit ook na 1800 nog stevig in het zadel, maar daartoe moest zij danig vernieuwen. Door beide zijden te belichten stelt Colley de vertrouwde tegenstelling tussen een overwonnen, star *ancien régime* en een zegevierende, innovatieve middenklasse aan de kaak.

De historiografie van politieke taal betekent een herziening van ouderwetse ideeëngeschiedenis. Tot voor kort bestond er vooral interesse voor enkele grote denkers, die, zo dacht men, algemeen geldende oplossingen aandroegen voor eeuwige vraagstukken. Deze assumptie van universaliteit is door velen achtergelaten en bekritiseerd. De aandacht is verschoven naar een breed scala van politieke denkers (groot en klein) die zich, naar men nu denkt, idiomatisch uitspraken over tijd- en plaatsgebonden kwesties. Een centrum van dit nieuwe soort onderzoek is de universiteit van Cambridge. Van daaruit heeft Quentin Skinner naam gemaakt door te benadrukken dat we een tekst moeten begrijpen in samenhang met andere teksten geschreven in dezelfde politiek-linguïstische traditie. In zijn bijdrage aan deze bundel sluit Skinner aan bij één van de laatste trends binnen deze benadering, de geschiedenis van retorica, door de politieke filosofie van Thomas Hobbes te plaatsen in de retorische traditie. Skinner stelt dat Hobbes zich bedient van de *paradiastole* (een retorische

techniek waarmee een deugd als een ondeugd wordt uitgelegd, of omgekeerd) om aan te tonen dat de natuurlijke toestand van de mens goeddeels een woordstrijd is. Zodoende legitimeerde Hobbes een absoluut gezaghebbber, de 'sterfelijke God,' die als enige aan de begripsverwarring een einde kan maken.

Het met Cambridge geassocieerde onderzoek beziet in de regel een taal in zijn geheel. De in Duitsland opgekomen *Begriffsgeschichte* daarentegen, registreert de historische (veranderingen van) betekenis van het enkele begrip of concept. Melvin Richter bepleit in zijn opstel samenwerking tussen beide, bijna altijd gescheiden beoefende, vormen van politiek-linguïstische geschiedschrijving. Door het oproepen van een gemeenschappelijke vijand hoopt Richter ze nader tot elkaar te brengen. Dit doel dienen enkele relativistische theorieën, waaronder het (post)structuralisme en het deconstructivisme, die het verleden tot louter taal herleiden en de bedoelingen van auteurs irrelevant verklaren. Niet alleen hebben beoefenaars van conceptuele geschiedenis en taalvormers een 'positivistische' houding gemeen; beide benaderingen hebben ook baat bij een uitwisseling van methoden, aldus Richter. Elk begrip ontleent immers betekenis aan de taal waarvan het deel uitmaakt, terwijl een taal zonder begrippen ondenkbaar is.

Iemand die de aansporing van Richter niet nodig heeft is (alweer een grote naam!) Keith Michael Baker. Baker combineert in zijn opstel enkele inzichten van de *Cambridge school* met een in Duitsland opgezet project aangaande conceptuele geschiedenis (het *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820*). Hij doet verslag van zijn lopend onderzoek naar de geschiedenis van het begrip *société*. Vanaf het einde

van de zeventiende eeuw beduidde *société* de voorwaarde van het menselijk bestaan, en verwoordde het de gemeenschappelijke behoeften en de wederzijdse afhankelijkheden. Baker verklaart het belang van dit begrip in de achttiende eeuw door het te begrijpen als (1) een antwoord, geformuleerd in de taal van het natuurrecht, op de kentheoretische en morele scepsis van de zeventiende eeuw, en (2) een wereldlijk alternatief, gevat in de woorden van de Franse moralistiek, voor sociale en politieke zekerheden die niet langer werden gewaarborgd door de verhouding tussen gelovigen en God.

De belangrijkste hedendaagse perspectieven in de cultuurgeschiedenis, zo blijkt uit de bijdragen in *Main Trends in Cultural History*, zijn die van politieke cultuur en politieke taal. Niet zelden bieden zij een andere kijk op de geschiedenis dan meer traditionele politieke, sociaal-economische of ideeënhistorische gezichtspunten. De bundel bevat van deze nieuwe inzichten enkele sprekende staaltjes van de hand van een aantal wetenschappers van naam. En dat is eigenlijk alles. Er is geen sprake van thematische eenheid; een programma ontbreekt. Zo kan het gebeuren dat Melvin Richter en Keith Michael Baker zich geen rekenschap geven van elkaars complementaire bezigheden. Mogelijk is het op de conferentie tot een mooie symbiose gekomen, maar hiervan vinden we in de veel later gedrukte bundel geen spoor. Daarnaast is het jammer dat in de bundel goede bijdragen van eigen bodem ontbreken, terwijl het werk van enkele Nederlandse historici voor veel van het gebodene zeker niet onderdoet. Blijkbaar was er voor hen geen plaats was in de parade van internationaal misschien iets meer aansprekende namen.